

OD OBROZENECKÝCH IDEÁLŮ K VELKÉMU BRATROVI?

(Knihovny převážně veřejné a osobní údaje uživatelů knihovny)

Miroslava Matoušová, Úřad pro ochranu osobních údajů v Praze

Ambicí příspěvku je podnítit přítomnou reprezentaci knihovnické komunity v České republice k nepředpojatému zamyšlení – buď nad místem knihovny v ochraně osobních údajů, nebo nad místem knihovny ve společnosti, nebo aplikačně třeba nad formami a způsoby nakládání s osobními údaji čili nad vlastními rutinně používanými pracovními postupy.

Veřejná knihovna a osobní údaje: model aneb vymezení rámce

Působení knihoven v té či oné míře veřejně přístupných je vždy činnost velkého dosahu a přesahu. Tak, jak se mění okolí, v němž knihovna funguje, mění se i dosah jejího konání. Pro veřejnou knihovnu činnou podle zákona č. 257/2001 Sb., o knihovnách a podmínkách provozování veřejných knihovnických a informačních služeb (knihovní zákon) to znamená mj., že je součástí systému spoluvytvářeného jí a jinými knihovnami. Nepominutelným důsledkem této skutečnosti je – opět mezi jiným – také to, že každá jednotlivá knihovna se v jisté míře přizpůsobuje knihovnám jiným. V řadě ohledů proto používají prakticky všechny knihovny určité shodné postupy a řídí se shodnými, ne vždy plně uvědomovanými východiský. Všechny známé výhody stereotypů posilují postupy, jež jsou jako osvědčené současně také účinné, stejně tak jako postupy, jež nejsou v dnešním – informačními technologiemi poznamenaném světě – vnímány jako optimální a bez vady.

Osobní údaje jako fenomén přelomu století (20. a 21.) jsou – podobně jako autorská a jiná původcovská práva – čímsi co zvnějšku rušivě zasahuje do vnitřního světa knihoven.¹ Toto *cosi* vstupuje do světa knihoven jako právní klacek. Se zjednodušením a redukcí modelu právní úpravy obou na několik málo rysů² je pro potřebu této konference možné konstatovat, že na rozdíl od práva autorského³ jsou osobní údaje pro knihovny v České republice aktuálně spojeny nejspíše s hrozbou vrchnostenských zásahů přicházejících s osobami inspektorů a jiných kontrolujících vybavených specifický-

¹ Jen proti případnému nepochopení: Každý, kdo se jen letmo seznámil s knihovnami, ví, že do *vnitřního světa knihoven* patří nejen knihovny a fondy a personálem, ale i čtenáři a uživatelé, a to jak „živí“, tak potenciální.

² U vědomí veřejnoprávních i soukromoprávních aspektů ochrany osobních údajů a ochrany autorských práv.

³ Zákon č. 121/2000 Sb., o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon).

mi zákonnými sankcemi. Vedle této záporné charakteristiky vykazuje právní klacek osobních údajů v porovnání s právním klackem autorských práv pro knihovny také jednu přednost. Z jeho existence nevyplývá pro knihovny žádná povinnost zatěžovat část vlastní kmenové činnosti výběrem a odváděním jakéhokoliv poplatku⁴.

Veřejná knihovna a osobní údaje: otázky a odpovědi

Zpět k nepochybně omezujícímu vlivu fenoménu *osobní údaje* na veřejné knihovny v České republice na počátku 21. století: Proč tomu tak je? A jak je to vůbec možné?

Nejprostší – a přitom nezkreslující odpověď – říká, že tomu tak je proto, že knihovny zacházejí (nakládají) s osobními údaji čtenářů, uživatelů nebo jinak vnímaných a označovaných zákaznických skupin.⁵ A že je to možné proto, že ve společnosti převládla politická vůle uznat, že existence osobních údajů zakládá nějaká práva objektů popisovaných pomocí osobních údajů.

Další otázky, které mi jako někomu, kdo o knihovnictví a o osobních údajích ví zhruba stejně a bere obojí jako obory, o jejichž společenském postavení nemá smyslu se přít, vyanou, jsou: Musí veřejná knihovna zpracovávat osobní údaje svých návštěvníků? Pokud ano, musí je zpracovávat tak, že podléhá oznamovací povinnosti podle § 16 a § 27 zákona o ochraně osobních údajů, tj. takovým způsobem a v takovém rozsahu? Jaká jsou rizika zpracování osobních údajů čtenářů a návštěvníků ve veřejné knihovně pro subjekt údajů? Jaké předpoklady mají veřejné knihovny pro naplňování práv subjektů údajů? Existují běžné použitelné postupy podporující ochranu osobních údajů ve veřejné knihovně?

Zaměřím se nyní výlučně na výpůjční služby - především proto, že představují nejrozšířenější⁶ formu poskytování veřejných knihovnických a informačních služeb definovaných v ustanovení § 4 odst. 1 zákona č. 257/2001 Sb., o knihovnách a podmínkách provozování veřejných knihovnických a informačních služeb (knihovní zákon) (dále jen „knihovní zákon“).

Z toho, co je mi o fungování veřejných knihoven známo, dovozují a tvrdím, že poskytování absenčních výpůjčních služeb se neobejde bez zacházení s osobními údaji, které naplňuje pojmové znaky zpracování osobních údajů podle ustanovení § 4 zákona o ochraně osobních údajů. Při organizování absenčních výpůjčních služeb se osobní údaje čtenářů, kteří o výpůjčku žádají (dále „výpůjčující čtenář“), používají. Toto užívání je součástí operací a tyto operace jsou s takovými osobními údaji prováděny

⁴ Označení je také nadsázkou a odkazuje v první řadě na autorské odměny.

⁵ Odhlíží se od nakládání s osobními údaji zaměstnanců knihoven a s osobními údaji autorů a jiných původců děl zastoupených ve fondech knihoven na libovolných nosičích nebo spojených s knihovnami poskytovanými službami.

⁶ Ve smyslu absolutního objemu výkonů této služby a počtu aktivních uživatelů knihoven.

systematicky, mj. i za účelem přiřadit každou uskutečněnou výpůjčku nějakému (právě jednomu) vypůjčujícímu čtenáři. Z první otázky zbývá, zda to, že se knihovny bez zpracování osobních údajů neobejdou, znamená zároveň, že zpracování osobních údajů vypůjčujících čtenářů je pro fungování knihovny nezbytné. Moje odpověď zní „ano“. Volba postupů umožňujících vyloučit zpracování osobních údajů by nutně vedla k překročení hranice, která činí knihovnu knihovnou. Vyloučit zpracování osobních údajů vypůjčujících čtenářů by pro absenční výpůjčky by bylo možné např. provozováním antikvariátu s garantovaným zpětným výkupem. Vyloučit zpracování osobních údajů vypůjčujících čtenářů a uživatelů služeb veřejných knihoven není možné proto, že toto zpracování je základem ochrany fondů. Proto dokonce i většina prezenčních služeb je v automatizované i neautomatizované knihovně organizována tak, že zahrnuje zpracování osobních údajů podléhající režimu zákona o ochraně osobních údajů.⁷

Knihovny tedy musí osobní údaje vypůjčujících čtenářů zpracovávat a při této činnosti podléhají režimu zákona o ochraně osobních údajů. Další otázkou je, zda mají oznamovací povinnost podle § 16 zákona o ochraně osobních údajů. Nepředpokládaná a čistě teoretická odpověď říká, že někdy ano a někdy ne. Technologická nutnost zpracovávat osobní údaje vypůjčujících čtenářů se totiž nerovná plnění zákonem stanovené povinnosti, což je znění liberační podmínky § 18 zákona o ochraně osobních údajů pro plnění oznamovací povinnosti podle § 16 téhož zákona. Nejen teoreticky myslitelný, ale dokonce i reálně použitelný a používaný je model zpracování osobních údajů vypůjčujících čtenářů, právě naplňující liberační podmínku § 18 písm. b) zákona o ochraně osobních údajů. Jeho základem je zpracování osobních údajů vypůjčujících čtenářů pouze ve vztahu k právě uskutečňované výpůjčce a pouze po dobu trvání této výpůjčky a doby nutné pro vypořádání oboustranných závazků s takovou výpůjčkou spojených. Nic jiného ostatně nikdy nedělaly knihovny známé jako patientské nebo určené dočasným obyvatelům rekreačních a jiných sezónních zařízení. Mnohem větší počet knihoven však užívá model jiný, založený na samostatném vedení rejstříku vypůjčujících čtenářů, u nichž se předpokládá, že si půjčovat budou. Zápisu v tomto rejstříku - *evidenci uživatelů knihovny* podle ustanovení § 4 odst. 5 knihovního zákona – není třeba k uplatnění práv vyplývajících pro knihovnu ze zvláštního zákona, tento zápis je pro knihovnu užitečný, praktický a všestranně výhodný mít. Dokonce i pro vypůjčujícího čtenáře je to výhodné – zčásti i proto, že to knihovna *tak* zorganizovala. Třeba pro uplatnění práv knihovny to však není. Proto také knihovny, které mají a vedou *evidenci uživatelů knihovny*, oznamovací povinnost podle § 16 zákona o ochraně osobních údajů ve znění platném v době napsání tohoto příspěvku, mají.

⁷ Dnešní *libri catenati* spravované automatizovanými knihovnickými systémy jsou na zpracování osobních údajů nezávislé; nepředpokládají je, ani nevylučují, nicméně v naprosté většině s ním pracují.

Zpracování osobních údajů vypůjčujících čtenářů a v tomto případě i jiných návštěvníků a jiných uživatelů služeb ve veřejné knihovně skrývá pro subjekt údajů rizika, jež dala název celému příspěvku. To, co se – bez bezpečí zkreslení nebo odlišného chápání – označuje jako *automatizace knihovny*, je zdrojem významného nebezpečí zásahu do soukromého a osobního života čtenářů a uživatelů. K identifikačním a kontaktním údajům zpravidla vypůjčujícího čtenáře jsou knihovním systémem přiřazovány, případně jím samočinně pořizovány provozní a transakční údaje o chování čtenáře, které vypovídají také o jeho soukromém a osobním životě. Místo teoretického odůvodnění lze odkázat podle vkusu čtenáře buď na heslo *Pověz mi, co čteš a já ti povím, kdo jsi*, nebo na postavení vysokoškolských studentů arabského původu, kteří si na přelomu tisíciletí v některých zemích půjčovali v knihovnách literaturu o letadlech a na reakci veřejných knihoven USA na postup státních orgánů v této věci roce 2002. Pracovníci hudebních (audiovizuálních) oddělení knihoven mohou na tomto místě připojit své vlastní odkazy a důkazy.

Není sporu o tom, že automatizace knihoven se zatím vyvíjela právě tak, že toto riziko zakládá a vytváří. Není však nezbytně nutné, aby tomu tak bylo. Knihovní systém lze navrhovat tak, aby riziko minimalizoval a existující provozované systémy lze upravit tak, že riziko se sníží – např. pouhým stanovením doby pro uchování záznamů o uskutečněných výpůjčkách jako osobních údajů vypůjčujících čtenářů tak, aby umožňovala náležitou ochranu knihovních fondů a současně byla v souladu s požadavkem § 5 odst. 1 písm. e) zákona o ochraně osobních údajů (uchovávat osobní údaje pouze po dobu nezbytnou k účelu jejich zpracování).

Odpovědi na zbývající otázky se prolínají: předpoklady pro naplňování práv subjektů údajů veřejné knihovny mají velmi dobré. Knihovní zákon jim neukládá explicitně žádné zpracování osobních údajů svých vypůjčujících čtenářů a nestaví jim žádná omezení. Ani žádný jiný zákon jim výslovně neukládá nějaké zpracování osobních údajů, určitá omezení jim však některé zákony stavějí. Ta však nejsou v neprospěch práv subjektu údajů. Knihovny mohou získávat osobní údaje zčásti otevřeně a přímo od subjektu údajů, zčásti za jeho účasti a nic jim nebrání poskytnout jim o zpracování údaje v rozsahu informovaného souhlasu se zpracováním nebo v rozsahu vymezeném v § 11 zákona o ochraně osobních údajů. Nic jim nebrání plně informovat uživatele knihovny o tom, jaké údaje o něm knihovna vytváří a sbírá při jeho kontaktu s knihovnou – např. při použití počítače připojeného k otevřenému internetu, při kontaktování knihovny z domácího počítače po internetu, nebo při využívání základního výpůjčního modulu. Knihovny nejsou nijak nuceny předávat osobní údaje svých uživatelů jinému správci a mohou dokonce spoustu osobních údajů svých návštěvníků, jež by zpracovávat mohly, nezpracovávat nebo likvidovat v krátkých lhůtách. Osobní údaje, které neuchovávají, nemohou, a tudíž také nemusejí, nikomu poskytnout.

Veřejná knihovna a dozor nad ochranou osobních údajů: fakta a spekulace

Jsou lidé, kteří si myslí, že Úřadu pro ochranu osobních údajů se někdo musí bát. Jsou lidé, kteří říkají, že to tak je. Jsou takoví lidé i v řadách knihovnické veřejnosti? Je jich hodně? Co k tomu říkají fakta?

Jak vyplývá z předchozí části příspěvku, existuje velký počet knihoven podléhajících oznamovací povinnosti podle zákona o ochraně osobních údajů. K 21. červenci 2003 se k oznamovací povinnosti přihlásilo Úřadu pro ochranu osobních údajů 358 správců-knihoven. Další správci slovně vyjádřili vazbu zpracování osobních údajů na činnost knihovny jako součást stanovení účelu zpracování v 698 oznámeních. K témuž datu bylo zaregistrováno 19 568 správců a 22 187 oznámení. Z 6 244 obcí existujících v České republice⁸ k 22.7.2003 je u Úřadu pro ochranu osobních údajů zaregistrováno 1 237 správců, tj. necelých 20%. Ze 772 ekonomických subjektů činných podle *registru ekonomických subjektů* jako *knihovny a veřejné archivy* bylo (opět k témuž dni) u Úřadu pro ochranu osobních údajů přihláшено a zaregistrováno 155. V evidenci knihoven vedené Ministerstvem kultury podle § 5 knihovního zákona bylo k 22.7.2003 evidováno 5 499 knihoven.

Co tato fakta *také* říkají? Že jsou knihovny a zřizovatelé knihoven, kteří zákon o ochraně osobních údajů dodržují podle svého nejlepšího vědomí, že však jsou knihovny a zřizovatelé (provozovatelé) knihoven, kteří z nějakého důvodu neberou zákon o ochraně osobních údajů příliš vážně.

Další fakta se týkají předávání osobních údajů do jiných států, tedy (případně) povinnosti podle § 27 odst. 4 zákona o ochraně osobních údajů a opět oznamovací povinnosti podle § 16. Pouze jeden správce (jedna vědecká knihovna) předpokládá v jedné ze svých tří registrací opakovaně předávání osobních údajů do zahraničí, a to pro účel vědecký a se souhlasem subjektu údajů a osoby bez vztahu k oznamovateli a pouze jedno město za svoji knihovnu oznamuje, že hodlá jednorázově předávat osobní údaje do zahraničí. Opět ke dni 21.7.2003 nepožádala žádná knihovna⁹ o povolení k předání nebo předávání osobních údajů do jiného státu nebo jiných států.

Tato fakta napovídají, že všechny knihovny se buď důsledně vystříhají předávání osobních údajů¹⁰ za hranice České republiky, nebo to, že z nějakého důvodu zákon o ochraně osobních údajů nedodržují. To byla první avizovaná spekulace této části příspěvku. Další se zaměřuje na to, které technologické postupy běžně užívané veřejnými a omezeně veřejně přístupnými knihovnami jsou spíše zdrojem potenciálních potíží od dozorového orgánu a reptavých subjektů údajů. Jako třetí a poslední spekulace bude použita hypotetická stížnost subjektu údajů na veřejnou knihovnu. Bude tomu tak proto, že na rozdíl od vztahů zaměstnavatel versus zaměst-

⁸ Kromě nich tu jsou ještě 4 vojenské újezdy.

⁹ Rozumí se knihovna-správce, provozovatel knihovny-správce nebo zřizovatel knihovny-správce podle zákona o ochraně osobních údajů.

¹⁰ Zde výjimečně může jít o zaměstnance a jiné subjekty údajů.

nanci, zákazník versus obchodník nebo škola versus žáci a rodiče, kde reálné stížnosti pronikly až na dřeň některých ustanovení zákona o ochraně osobních údajů, stížnosti na knihovny po první vlně z roku 2001 nejsou Úřadu pro ochranu osobních údajů doručovány. První vlna spjatá s nabytím účinnosti zákona o ochraně osobních údajů a se vznikem úřadu se soustředovala na zpracování identifikačních a kontaktních osobních údajů, případně pouze a výlučně na rodné číslo čtenářů a jiných skupin uživatelů knihovnických služeb.

Absence nových podnětů může znamenat ledacos: Např. to, že knihovny – po prvních zásazích Úřadu pro ochranu osobních údajů a přes trvající soudní spor spojený s jednou kontrolou – změnily své postupy, které nebyly plně konformní se zákonem na ochranu osobních. Dále může znamenat, že řada knihoven vyhověla svými postupy zákonu o ochraně osobních údajů již před zahájením kontrol. Může však také znamenat to, že návštěvnická obec není vůči knihovnám ve střehu, že ji nezajímá, co se děje s osobními údaji, pokud není vystavena přímému otevřenému sběru údajů od subjektu údajů samotného, nejlépe jeho vlastní rukou a (nebo alespoň) s vlastnoručním podpisem. Slovo (*ji nezajímá* v předchozí větě je možné nahradit pro další vysvětlení (hypotézu) slovem *netuší*. Dále může absence denunziací znamenat, že návštěvnická obec je prostě tolerantní a smířená s riziky vyplývajícími ze zpracování jejich vlastních osobních údajů knihovnami, že tato rizika jsou převážena službami, které jim knihovna nabízí a hodnotou, které jim knihovnické služby přinášejí. Může dokonce znamenat i to, že informovaný subjekt údajů – aktivní uživatel služeb knihovny plně důvěřuje, že knihovna přijala taková opatření na ochranu jeho osobních údajů, že není třeba se bát. To ovšem znamená, že není třeba se bát ani Úřadu pro ochranu osobních údajů.

Případ hypotetické stížnosti – podnětu podaného podle ustanovení § 21 odst. 1 zákona o ochraně osobních údajů naznačuje, jaké důsledky platnost zákona má a mít může:

NK se obrací na Úřad pro ochranu osobních údajů s tím, že městská knihovna v P. porušuje zákon o ochraně osobních údaj, protože uchovává údaje o absenčně půjčených knihách po dobu nejméně dvou let od uskutečnění výpůjčky, což bylo zjištěno náhodou při opakovaném půjčení stejné knihy NK. NK žádá Úřad pro ochranu osobních údajů o zjednání nápravy. (Stížnost č.2)

Úřad pro ochranu osobních údajů začne podle ustanovení § 29 odst. 1 písm. c) zákona o ochraně osobních údajů konat. Stížnost přijme, vyhodnotí ji a dospěje k závěru, že podnět obsažený ve stížnosti je důvodný. Inspektor, jemuž je případ přidělen, uskuteční v městské knihovně v P. kontrolu a zjistí porušení zákona o ochraně osobních údajů podle ustanovení § 5 odst. 1 písm. e). Pokud inspektor v průběhu kontroly narazí na jakoukoli skutečnost, naznačující, že knihovna porušila i jinou povinnost stanovenou jí nebo jejím zaměstnancům zákonem o ochraně osobních údajů, předmět kontroly operativně rozšíří. Na zjištěné porušení zákona bude Úřad pro ochranu osobních údajů reagovat dále tak, že městské knihovně v P. uloží sankci –

tak, jak mu to ukládá zákon o ochraně osobních údajů v ustanovení § 46 odst. 1 zákona o ochraně osobních údajů. Pokud městská knihovna v P. bude i poté nadále provozovat svůj automatizovaný výpůjční systém tak jako dříve, vystavuje se nebezpečí opakovaného uložení sankce, i když nebudou zřejmě dány důvody pro uložení pokuty na horní hranici zákonné sazby, tj. 20 mil. Kč. Městská knihovna v P. dříve či později své technologické postupy spojené s poskytováním výpůjčních služeb změní, a to právě pod tlakem ochrany osobních údajů.

Třetí spekulace nás vrací k druhé: zdrojem potenciálních potíží od dozorového orgánu budou v čase patrně výpůjční systémy uchováující dlouhodobě identifikační údaje vypůjčujících čtenářů společně s údaji o žadáných nebo vypůjčovaných knihovních jednotkách, další evidence, umožňující zpětně studovat chování uživatelů knihovny, jež je zároveň projevem jejich osobního života a nepochybně nadále snaha knihovny trvale zpracovávat údaje vypovídající o soukromém a osobním životě uživatele knihovny. Je pravděpodobné, že Úřad pro ochranu osobních údajů bude konat především na základě podnětů reptavých subjektů údajů. Nelze však vyloučit ani „plošnou akci“, která by mohla vycházet např. i z faktů shromážděných pro potřeby tohoto příspěvku.

S nadsázkou, která však není co do účinku příliš zavádějící, lze říci, že technologické postupy běžně užívané veřejnými a omezeně veřejně přístupnými knihovnami, které knihovně umožňují pokračovat prakticky v nezměněné podobě v tom, co dělala před automatizací, jsou k potížím s dozorovým orgánem pro ochranu osobních údajů mírně náchylnější než postupy nově vynalézané a výslovně přihlížející k existenci osobních údajů a k zákonem chráněným právům uživatelů knihoven jako subjektů údajů.

Závěr

Otázka v názvu vyjadřuje skryté nebezpečí spojené se zpracováním osobních údajů uživatelů knihovny v automatizované knihovně zapojené do sítě knihoven. Ze své původní role aktivních osvětových hybatelů, kterou vnímáme jako pozitivní, byly knihovny již několikrát přeobsazeny. Každý nový knihovnický zákon a s určitou nadsázkou i každá *podstatná* technická inovace přeobsazení navodily. Ono skryté nebezpečí vyjádřené v názvu by mohlo snadno knihovny dovést k tomu, že z by se po dalším přeobsazení navozeném jejich vlastní automatizací a jinou modernizací z jejich vlastní iniciativy mohly v 21. století ocitnout v roli informátora a obstaravatele důkazů Velkého Bratra, i když Bratra v měřítku globalizovaného světa jistě bezvýznamně lokálního a malého.

Za konzultace a jinou pomoc při přípravě děkuji Mgr. Štěrbové, hlavní knihovnici Městské knihovny v Praze a svým kolegům z Úřadu pro ochranu osobních údajů Ing. Vendulce Zmeškalové, Mgr. Davidu Burianovi a paní Petře Čejkovské.